

personen hij van gepaste kleding kon voorzien; omgekeerd was aan de livrei af te lezen welke status de ontvangers aan het hof genoten. Onder hen waren geen vaste verantwoordelijken voor de vervaardiging of verwerving van kostbaarheden. Het relatief kleine Hollandse hof had anders dan dat van Frankrijk, Engeland of Bourgondië nauwelijks kunstenaars in dienst; een uitzondering was de schilder Jan van Eyck, in de periode 1422-1425 hofschilder van Jan van Beieren. In Den Haag en naburige steden als Delft en Leiden waren echter voldoende ambachtsslieden en kooplui gevestigd om in het merendeel van de vraag te voorzien. Wat hier niet voorhanden was, werd aangeschaft in de grote Brabantse en Vlaamse steden, bijvoorbeeld wanneer het hof op doorreis was van Holland naar Henegouwen of omgekeerd.

In het slothoofdstuk keert Van Egmond terug naar degenen met wie het allemaal begon: de klerken en hun rekeningen, vaak verlucht met prachtige initialen en pentekeningen. Vanaf omstreeks 1400 werd het vervaardigen en versieren van netexemplaren zelfs uitbesteed aan professionele schrijvers, om ze zo mooi mogelijk aan de vorst en zijn raadslieden te kunnen presenteren. Zo droegen de rekeningen bij aan het aanzien van de bijeenkomsten waar zij werden afgehoord. Het zijn in feite de enige ‘kostbaarheden’ die bewaard zijn én waarvan we de prijs kennen.

Van Egmond concludeert dat materiële representatie aan het Haagse hof daadwerkelijk bestond, maar niet was gebaseerd op mecenaat of patronaat. Zij spreekt daarom liever van grafelijke consumptie van luxe goederen die op de vrije markt verkrijgbaar waren. Welke objecten dat waren, hoe ze werden verworven en op welke wijze ze werden ingezet, is dankzij dit proefschrift tot in detail te volgen. Het wachten is op een studie naar de andere helft van het verhaal: wat was het effect van dit alles ten aanzien van het beeld van de vorst bij het beoogde publiek.

Gerrit Verhoeven, Freelance historicus en archivaris

Hildo van Engen, Han Nijdam en Kaj van Vliet (red.), *Macht, bezit en ruimte. Opstellen over de noordelijke Nederlanden in de middeleeuwen* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2021). 640 p. ISBN 9789087048754.

DOI: 10.52024/tseg.11108

Vier uitgangspunten vormen de basis van het onderzoek van Hans Mol, die met deze veelzijdige bundel opstellen gevierd wordt. Als bijzonder

hoogleraar ‘Geschiedenis van de Friese landen in de Middeleeuwen’ aan de Universiteit Leiden en voormalig hoofd van de vakgroep geschiedenis op de Fryske Akademy focuste het onderzoek van Hans Mol immers voornamelijk op de politieke, religieuze, institutionele en geografische geschiedenis van Friesland, maar, meer nog, van de gehele Nederlanden. Als waardige hommage herbergt het huldeboek dan ook in totaal 39 bijdragen over deze vier thema’s: macht, religie, bezit en ruimte. Eigenaardig genoeg haalde het woord ‘religie’ de titel van deze rijke verzamelbundel niet, hoewel bijna de helft van de opstellen daarmee in verband te brengen is. Evenmin weerspiegelt de titel de chronologische focus van het boek, want de lezer treft er ook bijdragen aan over de recentere geschiedenis, zoals de zeer lezenswaardige essays over de pioniersjaren van medisch-topografische kaarten in negentiende-eeuws Nederland en over de zogenaamde ‘HisGis’-methode om historische geodata voor Nederland samen te brengen op perceelsniveau. Tenslotte beperkt het boek zich, alweer wars van de titel, niet tot de noordelijke Nederlanden, aangezien ook stukken over de Duitse orde in Pruisen of de Leuvense universiteitsgeschiedenis hun weg vonden tot deze bundel. Kortom, een blik op de inhoudstafel is een *must* voor historici die met de onderzoeksthematiek van Hans Mol vertrouwd zijn, want er is voor nagenoeg elk wat wils.

De verscheidenheid aan bijdragen van deze bundel is zo groot dat een recensie van het geheel onmogelijk is, vandaar dat ik mij hier beperk tot enkele opmerkelijke bijdragen. Bijvoorbeeld vindt de lezer er een bijzondere uitgave terug van de levensbeschrijving (of *vita*) van Viglius van Aytta, een zestiende-eeuwse clericus en staatsman, afkomstig uit Friesland, maar later een belangrijke rondreizende rechtsgeleerde. De enige authentieke *vita* van Viglius vindt namelijk in dit boek een uitstekende uitgave en vertaling (door Peter van der Meer en Liuwe Westra), die nog vaak geconsulteerd zal worden. Evenzeer de moeite waard is de tekst van Justine Smithuis over de mobilisatie van politieke facties in veertiende-eeuws Utrecht. Op basis van nieuw bronnenonderzoek toont ze aan dat de stedelijke elites in deze bisschopsstad een aan de adel gelijkaardige manier van politieke groepsvorming erop na hielden: kledingvoorschriften en het uitdelen van zogenaamde ‘livrei’ zoals specifieke hoofddeksels behoorden kennelijk ook voor de stedelijke toplaag tot de methode om aan te tonen dat ze over een hoge mate van invloed onder de bevolking beschikten. Ook opmerkelijk is de bijdrage van Remi van Schaik over de boekproductie in Groninger kloosters. Hij maakt aannemelijk dat in de periode rond 1500 nonnen het

leeuwendeel van de bewaarde handschriften vervaardigd hebben in enkele benedictijnerkloosters in deze regio. Bijgevolg voegt dit essay een belangrijke genderdimensie toe aan dit boek – een thematiek die in de andere bijdragen wat achterwege is gebleven. De geschiedenis van macht, religie, bezit en ruimte zijn namelijk niet enkel het speeldomein van mannen geweest, zoals een haastige blik op de vele essays in dit boek zou kunnen doen uitschijnen. Best mogelijk natuurlijk dat andere onderzoekers een andere selectie zouden maken van de meest opmerkenwaardige essays in dit boek, maar dat vormt – zoals betoogd – juist de meerwaarde van deze bundel. Om de samenstellers ervan gelijk te geven: de oogst is rijk, zoals ze in hun inleiding aanhalen, en er is veel waar een volgende generatie onderzoekers kan op voortbouwen.

Jelle Haemers, KU Leuven

Fabiola van Dam, *Het middeleeuwse openbare badhuis. Fenomeen, metafoor, schouwtoneel* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2020). 313 p. ISBN 9789087048679.

DOI: 10.52024/tseg.11107

When discussing public bathhouses, the Roman bathhouse – considered a place of hygiene as well as a place of representation and social interactions – is often the first example that comes to mind. In contrast, the medieval bathhouse is more difficult to access and has been the subject of only a small number of recent scholarly studies, mostly because it has often been perceived (and described, even by historians) as a place of prostitution and a brothel, rather than a public service tending to people's hygiene and healthcare. Focusing mainly on German- and Dutch-speaking areas of Western Europe, this welcome new study by Fabiola van Dam intends to explore the richness of medieval and early modern bath culture.

In *Het middeleeuwse openbare badhuis. Fenomeen, metafoor, schouwtoneel*, Van Dam convincingly contributes to changing the eroticized perception of the medieval public bathhouse inherited from the nineteenth century. However, the true interest of this study resides elsewhere. By focussing on the place occupied by the notion of bathhouses and bathing in the collective psyche of the Middle-Ages, Van Dam shows the richness of images, concepts, and significations linked to the